

1868 крайовий уряд ухвалив поділ Б. на 8 політ. повітів: Чернів., Кіцманський, Вижницький, Сторожинецький, Радивецький, Кимполунзький, Сучавський і Серетський. Вони почали функціонувати з 31 лип. 1868. У середньому в 1890 на один адм. повіт Б. припадало 42 громади, 1305 кв. км території й 73881 особа нас. Крайовому управлінню підпорядковувалися всі місц. адм. органи: Чернів. магістрат, повітові управи (з 1869 – управління), Чернів. дирекція поліції, прикордонно-поліцейські комісаріати, митниці, поштово-телегр. відомство. Крайове управління очолювалося президією. Сюди надходили практично всі справи політ. характеру, справи, що стосувалися виборів, друку, цензури, політ. нагляду. Президія мала свій роб. орган – президіальне бюро. Передбачався поділ управлінь на департаменти. Перші з них з'явилися в 1858. У 1861 їх налічувалося 4, у 1873 – 7, у 1912 – 11. Функція та компетенція департаментів встановлювалася президентом. Органом оподаткування була крайова податк. комісія з 11 службовців. 8 податк. референтів діяло при повітових управліннях. Загалом 1894 на Б. налічувалось 1034 держ. чиновники. Діяльність чиновників і службовців чітко регламентувалася як центр., так і місц. інструкціями. Серед урядників, особливо вищ., переважали німці. Цим забезпечувався нім. характер адміністрації, політ. домінування нім. елементу в краї. Найменшим за чисельністю у сфері управління було представництво укр. нас. Так, наприклад, 1894 на Б. було 124 політ. урядники (серед них українців – 6), 180 суд. (українців – 26), 200 урядників фін. відомства

і реліг. фонду (українців – 5). У Чернів. магістраті було 48 урядників (українців – 6). У цілому 1894 з 1037 службовців Б. (без залізничників) українців було лише 77. В основному це були дрібні урядовці переважно фін., суд. та поштового відомств. Також нечисленною була укр. інтелігенція Б. Усі її групи разом напередодні Першої світ. війни не перевищували 1100 осіб (0,36% усього нас. краю). 3 28 жовт. по 3 листоп. 1918 Австро-Угорщина розпалася на окр. самост. д-ви. 6 листоп. 1918 Й. Епдорф офіційно передав владу до рук представників укр. та румун. нас. Б.

Лит.: Кульчицький В., Мікула Т. Апарат управління Галичиною і Буковиною за австрійською конституцією 1867 року // Вісник Академії правових наук України, 1999, №3; Історія України: нове бачення / за ред. В. А. Смолія. К., 2000; Довідник з історії України: А–Я / упоряд. і наук. ред. І. З. Підкова; за заг. ред.: І. З. Підкова, Р. М. Шуст. К., 2001; Юридична енциклопедія, т. 3: К–М. К., 2001; Никифорак М. В. Досвід крайового адміністративного управління Буковиною у складі Австрії (1849–1918) // Актуальні проблеми держави і права, вип. 19. О., 2003.

Н. С. Стеценко.

БУЛАВА́ (від праслов'янського – гуля, грудка) – 1) Стародавній вид холодної зброї ударної дії, яка застосовувалася для ближнього бою.

2) Символ влади українців, поляків, турків та ін. народів.

3) Один з укр. козац. клейнодів: а) символ влади гетьмана України; б) символ влади полковника; в) символ влади кошового отамана Запороз. Січі.

Вважається, що Б. є першим спеціально виготовленим видом зброї. Своє

походження бере від необробленої палиці й каменя, ефективність якої збільшувалася, якщо він був закріплений на кінці палиці. Відома з давніх часів у Єгипті та Месопотамії, де була символом військ. гідності в руках фараонів і царів. В античному світі Б. застосовувалася мало; у римлян Б. (кшава) уведена лише в 2 ст. н. е. За часів Середньовіччя існувала й на мусульманському Сході. У Зах. Європі поширилась лише у 13 ст. У д-вах Центр.-Схід. Європи Б. часто виступала символом влади напівсуверенних володарів, що одержували підтвердження повноважень від своїх сюзеренів-протекторів. У Речі Посполитій назвою «Б.» умовно окреслювали гетьман. уряди: великого коронного та польсь. гетьманів. На тер. сучасної України відома з мідного віку (3 тис. до н. е.). У 16–17 ст. первісна бойова функція Б. поступилася місцем символічній: Б. стає знаком і символом влади.

Б. виготовлялася у формі кам'яної (кам'яний вік), а пізніше металевої кулі (бронз. вік) розміром 10–15 см у діаметрі, на державку завдовжки 0,5–0,8 м. Б. поділялися на великі, малі та перначі або шестопери (голівка якого розділена на поздовжні часточки), які носили за поясом полковники. У запороз. отаманів великі Б. робилися зі срібла, а малі – із заліза. Із кін. 16 ст. Б. із королів. рук одержували старші козац. реєстру, а згодом гетьмани Війська Запороз. Б. урочисто вручалася кожному новообраному гетьманові представниками козац. старшини. З істор. джерел відомо, що вже в 1581 запорожці віддають новому гетьманові С. Зборовському до рук Б. зі словами: «Подаємо

Булава. Поч. 19 ст.

тобі цю відзнаку перших гетьманів цього місця, що нам щасливо з доброю славою наказували». Разом із Б. гетьманам передавали рангові маєтності, що називалися булавинськими, із правом на доходи від них. Відповідальність за збереження Б. покладалася на ген. осавула. У 2-й пол. 17 ст., залежно від змін політ. ситуації, гетьмани діставали Б. разом із ін. клейнодами (прапорами, бунчуками, печатками, литаврами, каптанами, жалуваними грамотами, привілеями, атнаме та ін.) від моск. царів, турец. султанів, польсь. королів. Історія знає й приклади повернення Б., зокрема гетьманом І. Виговським. Його ідеї та погляди щодо держ.-прав. устрою Гетьманщини не були сприйняті козаками, що й спричинило зречення його від влади й повернення Б.

Б. як беззаперечний символ і атрибут найвищ. гетьман. влади завжди займала вагоме місце у житті кожного гетьмана. Деякі гетьмани мали кілька Б. і використовували їх залежно від значущості події. Урочисте обрання К. Розумовського гетьманом України 22 лют. 1750 у м. Глухові супроводжувалося винесенням гетьман. клейнодів, у т. ч. й Б. Після святкової канонади з гармат Б. разом із ін. клейнодами були занесені до Миколаїв. церкви, де відбулася

святкова літургія. О. Лазаревський у публікації «Гетьманські клейноди» (1758), перераховуючи гетьман. клейноди, зазначає: «Ящик деревянной расписан, внутри обит тафтою алою. В нем булава серебряная с разными камениями; поверх оной нить трех камней да внизу нить семи камней. Другая булава – серебряная местами вызолочена; в голове нить 2 камней. Третья булава серебряная». Ймовірно, що К. Розумовський був похований зі своєю Б. Зі спогадів Я. Андріяки, який був присутній при відкритті склепу К. Розумовського 1927, було записано: «Праворуч тіла лежала гетьманська булава з управлінням в неї червоним, рожевим, синім і блискучим прозорим дорогоцінним камінням, імовірно рубінами, турмалінами, сапфірами і діамантами, з позолоченими проміжками. На кінці руків'я булади управління великий рубін і довкола золота облямівка».

Кожен новообраний гетьман міг отримати Б. від свого попередника, від царських осіб чи замовити її за власним бажанням. Відомо, що 31 жовт. 1750 рос. імп. Єлизавета Петрівна звеліла своїм указом виготовити нові клейноди для К. Розумовського: «клеюды для гетьмана сделать новые с украшением из камней, которых бы ценою до 1500 руб. было и каким образом онде сделаны быть имеют, тому наперед сготовить чертежи, а между тем, чтобы гетьману во управление вступить можно было, отдать ему клейноды старые, объявляя при том, что и новые даны быть имеют». У С.-Петербур. філіалі архіву Рос. АН зберігається два док-ти під назвою: «Рисунок надписи для пожалованной гетману К. Г. Разумовскому

булавы». Із цих док-тів ми дізнаємося про написи, які розмішувалися на гетьман. булаві: «Божію милостию Елизавета Первая, Императрица и Самодержица Всероссийская» (напис на правому боці Б.); «Верноподданого своего малороссийского войска запорожского, обоих сторон Днепра, Гетьмана, камергера, Академии наук Президента, Измайловского полку подполковника и кавалера Графа Кирилла Григорьевича Разумовского» (напис на лівому боці Б.). Єдине відоме сьогодні зображення Б. гетьмана є на прижиттєвому портреті К. Розумовського, який був написаний у 1758 художником Л. Токке.

Здавня прийнятий знак влади польс. гетьманів, Б. вперше була дарована малорос. гетьманам польс. королем Стефаном Баторієм у 1576, який цим знаком бажав їх зрівняти з литов. коронними. Відтоді Б. стала постійним атрибутом влади в Україні. Звичайна гетьман. Б. становила з горіхового або ін. дерева палицю, завдовжки 0,5–0,8 м, зі срібною, позолоченою кулею (або кулястим восьмигранником), прикрашену бірюзою, смарагдом, перлами або ін. дорогоцінним камінням; ін. кінець Б. мала срібну, здебільшого мереживну оправу. На Б. інколи викарбовувалося прізвище власника й того, хто її подарував, або який-небудь вислів зі Святого Письма, нерідко герб (у гетьмана Мазепи) або вензель (у гетьмана Самойловича). У 1649 польс. король подарував Б. Хмельницькому Б. всю зі срібла, а Б. від турец. султана була вся інкрустована перлами й дорогоцінним камінням. За прийняття Малоросії в підданство малорос. гетьмани стали отримувати Б., як бунчуки і прапори, із Москви.

У 1654 цар Олексій Михайлович через ближнього боярина Бутурліна послав Б. Хмельницькому першу Б., усю зі срібла, із написом «1654» й зі своїм вензелем: «Для того, благополучно благочестивому воинству и всем людем начальствуешь, гордящихся на православие и непокоривых да того себе смириши; воинствожь твое благочестивое яко же доньне добро устраивал еси, сице да и прочее време сим пресвятил его Царскія державы знамением, булавою тако смотрели вне управляти можеши». Парадні Б. гетьманів були справжніми витворами ювелірного мистецтва, конструктивно відрізняючись від класичних бойових зразків. Навершя Б. Б. Хмельницького з колекції Музею Війська Польс. (Варшава) виготовлене з рогу афр. носорога, прикрашене сріблом та інкрустоване слоноювою кісткою. Діаметр навшля становив 7,1 см, довжина руків'я – 15,2 см. Як гол. символ гетьман. влади Б. зберігалася в системі держ. клейнодів до сер. 18 ст. У 18 ст. клейноди в Україну надсилали Петро I, Єлизавета Петрівна та Катерина II. Після скасування гетьманства в Україні (1764) та ліквідації Запороз. Січі (1775) Б. разом з ін. клейнодами використовувалися укр. козацтвом на Задунайській Січі, після ліквідації якої у 1828 кошовий отаман Й. Гладкий передав їх рос. владі. Після лют. революції 1917 Тимчасовий уряд Росії прийняв рішення про повернення в Україну клейнодів, що зберігалися переважно в Москві та Петербурзі. Однак рішення не було виконане, і подальша доля цих пам'яток невідома. Останнім гетьманом України з «Б.» був П. Скоропадський (1919).

На сьогодні, згідно з Указом Президента України від 29 листоп. 1999 «Про офіційні символи глави держави», Б. є офіц. символом Президента України. Вона засвідчує спадкоємність багатовікових істор. традицій укр. державотворення. Б. вручається новообраному Президентові України після складення ним присяги. Б. Президента України виготовлена з позолоченого срібла. Руків'я і верхівка Б. прикрашені декоративним орнаментом і оздоблені дорогоцінним камінням. Футляр до Б. Президента України виготовлений із червоного дерева, прикрашений рельєфним зображенням малого Держ. Герба України з жовтого металу. Місцем постійного знаходження Б. є служб. кабінет Президента України в Резиденції Президента України в столиці України – м. Києві. Контроль за додержанням порядку використання офіц. символів Глави держави, у т. ч. і Б., здійснюється Службою Протоколу Президента України і Відділом держ. нагород Адміністрації Президента України.

Лит.: Лазаревский О. Энциклопедический словарь / под ред. И. Е. Андреевского, изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. СПб., 1891. – Т. 4А: Бост – Бунчук; Довідник з історії України: А–Я / упоряд. і наук. ред. І. З. Підкова; за заг. ред.: І. З. Підкова, Р. М. Шуст. К., 2001; Ілюстрована енциклопедія історії України: в 3 т. / [авт. тексту О. Кучерук]. К., 2004. – Т. 1: Від найдавшого часу до кінця 18 ст.; Енциклопедія історії України / голова редкол. В. А. Смолій. К., 2005. – Т. 1: А–В; Пасічник М. С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи. К., 2006.

Н. С. Стеценко.

УДК 340(477)(031)

ББК 67(4УКР)я2

В27

Редакційна колегія 1-го тому:

**В. Д. Гончаренко (голова редколегії),
О. В. Зайчук, В. М. Єрмолаєв, В. В. Лемак,
В. О. Рум'янець, І. Б. Усенко, О. Н. Ярмиш**

В27 Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. — Х. : Право, 2016.

ISBN 978-966-937-048-8

Т. 1 : Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — 848 с. : іл.

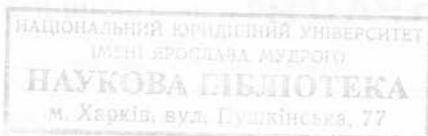
ISBN 978-966-937-049-5

Видання є систематизованим зводом знань про суспільний, державний лад, джерела й основні інститути права, які характеризують багатовікову історію українського державотворення.

Розраховане на науковців, викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також усіх тих, хто цікавиться історією держави і права України.

УДК 340(477)(031)

ББК 67(4УКР)я2

ISBN 978-966-937-049-5 (т. 1)

ISBN 978-966-937-048-8

© Національна академія правових наук України, 2016

© Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2016

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2016

© Видавництво «Право», 2016